

Tadeusz Wolan

Okoliczności i sposoby przeciwdziałania „ukrytemu programowi” w zakładach karnych

Pedagogika Rodziny 5/3, 163-175

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Wolan

Zakład Pedagogiki Specjalnej
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Okoliczności i sposoby przeciwdziałania „ukrytemu programowi” w zakładach karnych

Abstract: The implied programme consists of educationally important systematic moral consequences of staying in a rehabilitation centre, not included in the lists of its goals, mirroring the second life of the place; society, having strong impact on the resocialization effectiveness. The programme means also unconscious expectations for convicted. The implied programme has a special impact on attitudes and moral education of people who are not well socially adapted, as well as on the attitudes of working staff. The aim of this article is to recognize this programme in attitudes and behavior of staff, juvenile delinquents and the whole organization and management of the prison which are not compatible with the declarations and with official programme.

Keywords: implied programme, prison.

Sformułowanie „ukryty program” pojawiło się w europejskiej refleksji pedagogicznej w 1968 roku. Po raz pierwszy użył tego określenia Philip Jackson, rozumiejąc przez nie to, co szkoła wpaja, uczy, daje młodym ludziom do niej uczęszczającym, mimo że to „coś” wcale nie zostało zaplanowane. Jackson wskazał źródła i ramy, w obrębie których najwyraźniej oddziaływał ukryty program w placówkach szkolnych. Jego zdaniem stanowią je *tłok, ocenianie* oraz *władza*. Podkreślił, że ukrytego programu nie da się utożsamić z ubocznymi skutkami, a to głównie dlatego, że dotyczy on spraw zbyt ważnych. Trudno jest bowiem nazwać coś „ubocznym”, jeśli to coś trwale i zasadniczo określa rodzaj rzeczywistego wpływu danej placówki [Jackson 1968, za: Janowski 1995, s. 50].

Na fakt, iż ukryty program nie jest oddziaływaniem ubocznym i dotyczy spraw ważnych, wpisanych pośrednio w model edukacyjny, wskazuje podjęcie

tej problematyki przez licznych rodzimych autorów w czasopiśmiennictwie oraz w opracowaniach zwartych [Babiuch 1989, Obidniak 1998; Bortnowski 1999; Konarzewski 1998a, ss. 64–154; K. Konarzewski 1998b, ss. 90–210; Sawicka-Wilgusiak 1997, ss. 61–62; Dudzikowa 2001; Żłobicki 2002; **Pryszmont-Cie-sielska 2010 i in.**]. W piśmiennictwie zwracana jest uwaga, iż zjawisko ukrytego programu w instytucjach edukacyjnych koreluje z problematyką wiedzy potocznej, będącej konsekwencją własnego doświadczenia życiowego i zawodowego i wyciąganych stąd wniosków, jest rezultatem opinii i sądów przyjętych od innych osób [Kozłowski 1999].

Podjętym przeze mnie dociekaniom badawczym dotyczącym źródeł i przejawów ukrytego programu w placówkach resocjalizacyjnych towarzyszyło wcześniejsze rozpoznanie przejawów tego zjawiska w placówkach edukacyjnych. Waga problemu skłaniać powinna do ustawicznego podejmowania prób rozpoznawania ukrytego programu oraz poszukiwania odpowiedzi na pytanie, jakie są znamiona tego zjawiska w odniesieniu do wielorakich środowisk zajmujących się szeroko rozumianym wychowaniem i jakie skutki wywiera ono w procesie uzyskiwania efektywności wychowawczej

Analiza literatury, zaciekawienie problemem oraz uzyskane doświadczenie pedagogiczne i kierownicze zainspirowały rozpoznawanie przykładów ukrytego programu. Badania pilotażowe przeprowadzone przeze mnie w latach 2000–2007 za pośrednictwem sondażu diagnostycznego w przedszkolach, szkołach podstawowych, gimnazjalnych, ponadgimnazjalnych i wyższych, odnoszące się do rozpoznania tego zjawiska, objęły 780 respondentów z terenu województwa śląskiego. W dociekaniach wzięli udział studenci kierunków stacjonarnych i zaocznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz studenci Wydziału Zaocznego Instytutu Pedagogiki w Katowicach – Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP w Warszawie, uczestniczący w moich wykładach i konwersatoriach z zakresu pedagogiki [Wolan 2001, ss. 8–11; 2002, ss.2–7; 2005, ss.87–100; por.: Wolan 2008, ss. 23–40. Zał. 1 zawiera ankietę badawczą, pt. „Ukryty program w praktyce placówki edukacyjnej”, ss.161–162].

Podkreślić należy, iż poszczególne instytucje i placówki zajmujące się intencjonalnym wpływaniem na postawy jednostek w nich przebywających, posiadają swoją specyfikę programowo-organizacyjną. Stąd też nie ma jakiegoś jednego, wspólnego, abstrakcyjnie rozumianego, ukrytego programu, identycznych źródeł i objawów tego zjawiska, natomiast „jest zawsze określony, konkretny ukryty program danej instytucji działającej w określonym miejscu i czasie wśród określonych ludzi. Trzeba więc ten ukryty program znaleźć i ocenić, a nie rozważać – abstrakcyjnie, czy ukryty program „w ogóle” przynosi dobre czy złe skutki” [za: Janowski 1995, s.51; por. Martin 1983, s.122].

W literaturze zagadnienie ukrytego programu w odniesieniu do placówek opiekuńczo-wychowawczych, zakładów i instytucji resocjalizacyjnych stanowi

wciąż *terra incognita* (ziemia nieznaną, z łac. *terra* – ziemia, *incognitus* – nieznaną, [Słownik wyrazów obcych 1964, s. 666]. Wyniki przeprowadzonych przeze mnie dociekań wskazują na inne ujęcie źródeł ukrytego programu w placówkach resocjalizacyjnych niż w placówkach szkolnych [Wolan 2012, ss. 126–149]. Pilotażowe badania tego zjawiska w odniesieniu do zakładów wychowawczych (młodzieżowe ośrodki wychowawcze) przeprowadzali metodą sondażu diagnostycznego dokonywanego w latach 2009–2012 w ramach odbywanej praktyki studenci uczestniczący w wykładach i konwersatoriach z zakresu pedagogiki resocjalizacyjnej Wydziału Zaocznego w Katowicach – Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP w Warszawie, wychowawcy–praktycy i przedstawiciele kadry kierowniczej młodzieżowych ośrodków wychowawczych uczestniczący w warsztatach szkoleniowych Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Pracowników Resocjalizacji w Murzasichle k/Zakopanego oraz kadra pedagogiczna zakładów wychowawczych, uczestnicząca w Studium Doskonalenia Menedżerów Oświaty w Gnieźnie – Podyplomowym Studium Kwalifikacyjnym Socjoterapii Nieletnich Wychowanków.

Czym jest zatem ukryty program w warunkach placówki resocjalizacyjnej?

Stanowią go oddziaływania kadry placówki resocjalizacyjnej wobec siebie i wychowanków, osadzonych i skazanych, przekazywane i wpajane podopiecznym, mimo że nie zostały one przez nią zaplanowane w żadnym zestawie celów i uzasadnieniu działań i oficjalnym programie oddziaływań wychowawczo-resocjalizacyjnym. Wiąże się z panującym w placówkach resocjalizacyjnych klimatem społecznym, opartym na różnych przesłankach i wartościach.

Jak wykazało przeprowadzone pilotażowe badanie, w codziennych, osobistych, „prywatnych” sądach i zachowaniach podopiecznych i personelu placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych, niewypowiadanych publicznie lecz „w kuluarach”, równie często, jak w placówkach edukacyjnych, wyrażane są poglądy moralne i motywy działań sprzeczne z oficjalnie deklarowanymi i zapisanymi w dokumentacji. W wielu zdarzeniach, zachowaniach i postawach członków społeczności tych instytucji ujawnia się to, co naprawdę oni czują i myślą. Bowiern niezależnie od orientacji, stanowiska i zadowolenia „góry”, podopieczni, wychowankowie, osadzeni i skazani oraz kadra instytucji resocjalizacyjnych „swoje” wie, swoje mówi i swoje czyni.

Podobnie jak w szkolnictwie, ukryty program ma całościowy charakter i odzwierciedla „drugie życie” społeczności tych placówek. Jest ich realnym programem, urzeczywistnianym niezależnie od publicznych deklaracji kadry. Stanowi go całokształt wiedzy i umiejętności, jakie podopieczni zdobywają, przebywając w placówce resocjalizacyjnej oraz to, czego mimowolnie uczy się kadra. Program ten funkcjonuje w języku, rozkładzie zajęć, systemie i sposobach programowania i oceny działań, oczekiwaniach oraz obyczajowości podopiecznych i kadry.

Ukryty program wywiera szczególnie, trwałe wpływy na postawy jednostek społecznie nieprzystosowanych, na ich wychowanie moralne i równocześnie na

postawy moralne kadry. Są nim wychowawczo ważne, systematycznie pojawiające się konsekwencje moralne przebywania w placówce resocjalizacyjnej, niezawarte w żadnym zestawie celów i uzasadnieniu jej działań, odzwierciedlające „drugie życie” jej społeczności, wywierające szczególny wpływ na skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych.

Ukryty program stanowią również nieuświadomione oczekiwania wobec podopiecznych, osadzonych i skazanych. Podobnie jak w placówkach szkolnych i tu kadra pedagogiczna podlega naturalnym prawidłom postrzegania, polegającym na podświadomym upraszczaniu rzeczywistości. Wychowawcy szybciej zauważają te zachowania, których oczekują. Również wyraziściej dostrzegają zachowania, które bardziej odbiegają od oczekiwanych. Stąd często dysponują największą ilością informacji o właściwościach podopiecznych wyraźnie odróżniających się od innych (połykanie przedmiotów, samookaleczanie się, kierowanie skarg do władz, konflikty ze współlokatorami). Natomiast mało informacji kadra może posiadać o tzw. przeciętnych, niewyróżniających się. Bywa, iż przyczyny trudności postrzegane są wyłącznie w zachowaniach podopiecznych, niewłaściwym ich rozwoju emocjonalnym, psychicznym, zaburzeniach dotychczasowego środowiska (niewłaściwej socjalizacji).

Źródła ukrytego programu w zakładach resocjalizacyjnych różnią się od wskazanych przez Ph Jacksona w odniesieniu do placówek szkolnych. Stanowi je **władza**, którą wyraża siła, moc oddziaływania kadry w systemie wychowawczym tych placówek, jej uprawnienia, kompetencje w określaniu zadań, wymogów, powinności podopiecznych, ustalaniu kryteriów ich oceny oraz kontroli, oceny zachowania, egzekwowania powinności, reagowania na postępowanie.

Zaczyn ukrytego programu stanowią ściśle powiązane ze sobą jej specyficzne **przestrzenie: fizyczna i społeczna**. Doświadczenie wskazuje, iż w placówkach resocjalizacyjnych, w szczególności w karno- i poprawczo-resocjalizacyjnych, występują przestrzenie, w których nie oczekuje się przyjemnych przeżyć podopiecznych. Niebagatelny wpływ na zachowania osadzonych i skazanych wywierają ukryte informacje, oddziaływania i wykorzystania układu, wyglądu, surowości ogółu pomieszczeń, w tym mieszkalnych. Pokłosie celowo konstruowanej, fizycznej i społecznej przestrzeni, wyzwalającej liczne niekorzystne zachowania związane z ukrytym programem, stanowi tłok i brak swobody w podejmowaniu działań, zarówno przez podopiecznych, jak i przez personel.

Kolejne źródło ukrytego programu wiąże się z kluczową misją placówek resocjalizacyjnych dotyczącą reedukacji osób społecznie nieprzystosowanych. Stanowią je **deficyty postawy uczestników procesu resocjalizacji**. Na wyrażane w tych placówkach poglądy i zachowania wpływają „zastane na wejściu” mankamenty osobowości podopiecznych (wychowanków, osadzonych, skazanych), tj. genetyczne, organiczne i w szczególności socjokulturowe uwarunkowania, skut-

ki i przejawy ich dotychczasowej, wadliwej, dewiacyjnej postawy oraz „skaza” własnych doświadczeń życiowych kadry (personelu placówek), w tym jej wiedzy i doświadczeń zawodowych, tj. obiegowych opinii przyjętych od innych osób oraz nawyki zawodowe ukształtowane w instytucji resocjalizacyjnej.

Podstawę intencjonalnego rozpoznania źródeł i okoliczności ukrytego programu w oddziałach zakładów karnych dla młodocianych stanowiły przypuszczenia wynikające z wcześniejszych obserwacji i doświadczeń oraz analizy literatury determinujące sformułowanie licznych pytań badawczych [Wolan 2013]. Ramy opracowania pozwalają jedynie na zasygnalizowanie problemu i wstępną prezentację wybranych, wycinkowych wyników badań odnoszących się do okoliczności występowania tego zjawiska w zakładach karnych.

Badania obejmujące zakłady karne z oddziałami dla młodocianych przeprowadzone zostały metodą sondażu diagnostycznego [Wolan 2013, ss. 276–282]. W polskim systemie penitencjarnym jest 87 zakładów karnych różnego przeznaczenia. Funkcjonuje w nich 46 oddziałów dla młodocianych kobiet i mężczyzn, z tego 4 oddziały typu otwartego w Gdańsku–Przeróbce, Opolu, Płotach (oddział zewnętrzny ZK Nowogard) i w Wojkowicach, 17 typu półotwartego, 23 typu zamkniętego, 1 typu terapeutycznego w Rawiczu i 1 w Szczecinku z brakiem oznaczenia typu oddziału dla młodocianych. Oddziały dla młodocianych osadzonych i skazanych zlokalizowane są w 34 zakładach karnych [Por. :Zakłady karne w Polsce http://pl.wikipedia.org/wiki/Zak%C5%82ady_karne_w_Polsce].

Przeprowadzone zostały wyłącznie na podstawie kompletnie wypełnionych 296 ankiet spośród 430 nadesłanych z Inspektoratów Okręgowej Służby Więziennej (IOSW) do Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, zgodnie z pismem skierowanym z Centralnego Zarządu Służby Więziennej, za zgodą Dyrektora Generalnego Służby Więziennej, do dyrektorów okręgowych służby więziennej (Por tab.1.).

Tab. 1. Rozmieszczenie i wykaz Inspektoratów Okręgowej Służby Więziennej w Polsce

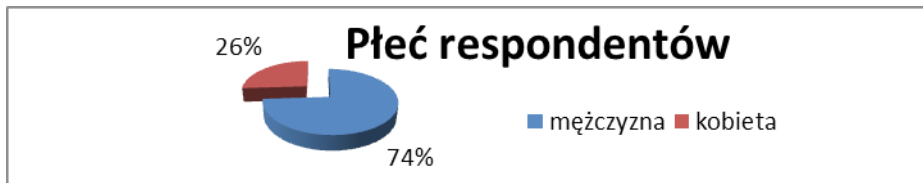

Podkreślić warto, iż z pominięciem IOSW, ankiety przesłały także dyrekcje następujących zakładów karnych:

- Rzeszów
- Strzelce Opolskie
- Wojkowice
- Nysa
- Sieradz
- Gdańsk– Przeróbka
- Stargard Szczeciński
- Wierchowo Pomorskie
- Sandomierz
- Potulice
- Szubin
- Areszt Śledczy Słupsk

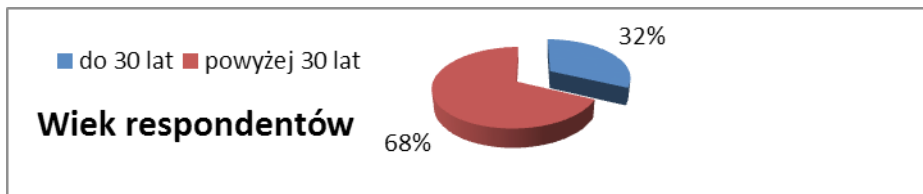
Dane osobowe respondentów, tj. ich płeć, wiek, funkcje zawodowe i staż pracy zawodowej zawierają kolejno tabele 2, 3, 4, i 5.

Tab. 2. Płeć respondentów

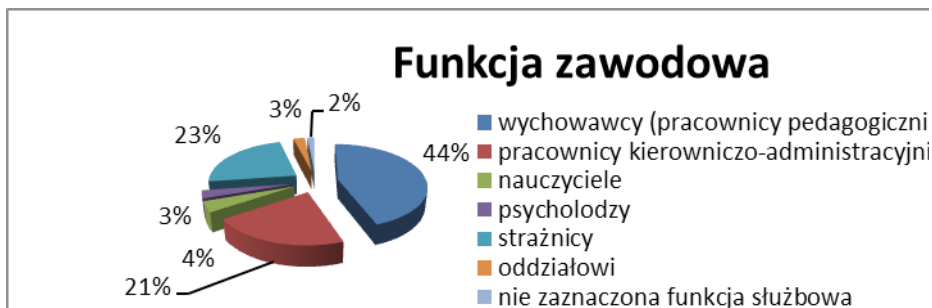
Źródło: Opracowanie własne.

Tab. 3. Wiek respondentów

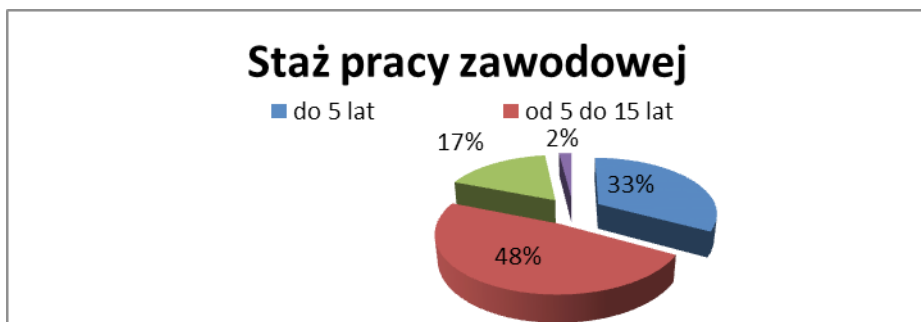
Źródło: Opracowanie własne.

Tab. 4. Funkcje zawodowe respondentów

Źródło: Opracowanie własne.

Tab. 5. Staż pracy zawodowej respondentów

Źródło: Opracowanie własne.

Prowadzone badania stanowiły próbę rozpoznania ukrytego programu odnoszącego się do wielorakich nieprzystawalnych do oficjalnie głoszonych haseł, deklaracji i programów negatywnych przejawów postawy i zachowania kadry oraz osadzonych nieletnich, a także organizacji i zarządzania zakładami karnymi. Badania dotyczące problematyki (objawów) ukrytego programu w zakładach karno-resocjalizacyjnych związane zostały z wymiarem organizacyjnego i programowego funkcjonowania tych placówek. Założone zostało ich występowanie w trzech „klasycznych” sferach działalności placówek: w dziedzinie wychowawczo-dydaktycznej, opiekuńczej oraz organizacyjno-kierowniczej. Pomocne respondentom stało się, zgodnie z ich sugestiami wyrażonymi podczas badań wstępnych, zamieszczenie ogólnych przypuszczalnych predyktorów tych sfer w kwestionariuszu ankiety, wyartykułowanych na podstawie uzyskanych obserwacji i doświadczeń w pracy placówek resocjalizacyjnych, w tym wymienianych przez respondentów we wcześniej prowadzonych przeze mnie badaniach

w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych [Wolan 2013, ss. 44–59].

Połowa respondentów wskazała na duży i bardzo duży zasięg ukrytego programu w swojej placówce. Pomimo ukazania w części wstępnej ankiety przykładów jego występowania w placówce druga połowa ankietowanych podkreśliła niewielki i minimalny udział członków społeczności w tym programie. Złożyć należy, iż może to świadczyć o niechęci (obawie) „ujawniania na zewnątrz” występowania tego jeszcze świeżego w świadomości kadry zjawiska.

Przeprowadzony sondaż diagnostyczny potwierdził występowanie ukrytego programu we wszystkich trzech sferach funkcjonowania zakładów karnych. Dostarczył licznych przykładów negatywnych przejawów zachowania kadry oraz podopiecznych, w tym także związanych z organizacją i zarządzaniem placówkami. Wybrane cytaty i spostrzeżenia stanowią zarówno rezultat doświadczeń respondentów – kadry pracowniczej uczestniczącej w badaniach, w tym będącej studentami pedagogiki resocjalizacyjnej, jak i obserwacji oraz rozmów studentów–praktykantów z kadrami zakładów karnych.

Ukazywane przez respondentów powiązane związkiem przyczynowo-skutkowym liczne przejawy i przykłady tego zjawiska (niezaprezentowane ze względu na ograniczone ramy tego artykułu), odnosily się m.in. do następujących sfer:

- oddziaływanie „drugiego życia” osadzonych i skazanych młodocianych,
- zafalszowana świadomość kadry w zakresie świadczeń opiekuńczych,
- bagatelizowanie potrzeb podstawowych i opiekuńczych osadzonych i skazanych młodocianych,
- dyletanctwo, formalistyczne i pozorowane działania kadry,
- rygorizm wychowawczy – niepedagogiczne relacje kadry z osadzonymi,
- obniżona motywacja zawodowa kadry – reguła „świętego spokoju”,
- pseudoasertywność, obluda pedagogiczna – podwójna twarz wychowawcy,
- słaba baza materialna i zaplecze rekreacyjne,
- niski standard i niefunkcjonalność cel mieszkalnych oraz ich przeludnienie,
- „pseudoreformowanie” więziennictwa,
- legislacyjne ubezwłasnowolnienie kadry – niewystarczająca liczba personelu,
- niedofinansowanie systemu penitencjarnego,
- „droga przez mękę” programów readaptacji społecznej,
- biurokratyczna formuła zarządzania,
- wady procesu kierowniczego,
- negatywne postawy kadry kierowniczej.

Zdaniem respondentów wpływ na wydarzenia związane z ukrytym programem potęgują w zakładach karnych następujące okoliczności:

- sytuacje nadzwyczajnych zdarzeń w zakładzie;
- okres pojawiających się wygaszających postępowań prowadzonych wobec osadzonych;

- pojawiające się konfliktowych, trudnych sytuacji dotyczących zarówno personelu jak i podopiecznych;
- funkcjonowanie osadzonych w „warunkach przyrody”, tj. realizacja zajęć i pracy organizowanej poza zakładem karnym;
- zbyt duże podopieczne grupy wychowawcze, co utrudnia racjonalne, prawidłowe oddziaływania wychowawcze;
- wywieranie dużej presji na kadre ze strony przełożonych;
- lekceważenie przez kadre swych podstawowych obowiązków zawodowych;
- występowanie głębokich zaburzeń osobowości niektórych osadzonych;
- konfrontacyjne spotkania odbywane z roszczeniowymi osadzonymi;
- zaistniałe zbyt częste zwolnienia lekarskie i urlopy kadry pracowniczej;
- niepodjęcie działań z osadzonymi, podczas których traktowani są jako podmiot wychowania, lecz, pokazywanie i narzucanie im jedynie możliwych rozwiązań i traktowanie ich z góry;
- brak konsekwencji w postępowaniu wychowawczym;
- sytuacje, kiedy osadzeni wiedzą, że nie są obserwowani przez funkcjonariuszy;
- pora po godz.16.00, gdy pracownicy administracyjni kończą swoją pracę.

Zamierzenie badawcze stanowiło poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, dlaczego nie należy godzić się z ukrytym programem w zakładzie karnym? W odpowiedzi respondenci stwierdzali m.in.:

- ukryty program stanowi opór wobec oficjalnego programu resocjalizacyjnego;
- zjawisko to powoduje wyłącznie ujemne skutki, negatywnie wpływa na oddziaływanie całego systemu resocjalizacji;
- program ten prowadzi do destrukcji systemu penitencjarnego, jest przejawem chaosu organizacyjnego;
- powoduje brak szacunku dla prawa, instytucji prawa i osób to prawo wykonujących, co z kolei jest usprawiedliwieniem dla nieprzestrzegania prawa („Prawo powinno być przestrzegane zarówno przez przełożonych jak i podwładnych, reguły postępowania powinny być dla wszystkich jednolite”);
- koliduje z celami wykonywania kary pozbawienia wolności określonymi w Kodeksie Karnym Wykonawczym;
- ukryty program jako przejaw negatywnych rozwiązań działa ujemnie na funkcjonowanie Zakładu Karnego i pracę penitencjarną („Placówki powinny wzmacniać pozytywne zachowania wychowanków, kadry powinno zależeć na zmianie charakteru osadzonych, tymczasem ten „program” osłabia funkcję readaptacyjną pełnioną przez jednostki”);
- generuje nadużywanie władzy;
- sprzyja powstawaniu antagonizmów, stymuluje konflikty i negatywnie wpływa na wykonanie kary pozbawienia wolności;
- obniża akceptację obowiązków przez kadre i osadzonych;

- prowadzi do braku zrozumienia odgórnie wydawanych decyzji;
- powoduje nieefektywne wykorzystanie czasu pracy;
- wywala aspołeczne zachowania podwładnych (kadry i osadzonych);
- zmniejsza zaangażowanie personelu.

Respondenci podkreślali ponadto, że „należy próbować przeciwdziałać temu negatywnemu zjawisku”, „powinno się z nim walczyć”, „trzeba je przezwyciężyć”, „należy szukać rozwiązań, bo tylko „trening czyni mistrza”.

Zaznaczyć trzeba, iż ok 30% respondentów wyraziło stanowisko, iż należy pogodzić się z ukrytym programem. Oto niektóre argumenty spośród wypowiedzi cytowanych w ankietach :

„Nie da się nic zrobić i zawsze będzie istnieć”; „Trudno go zwalczyć, a wręcz niemożliwe jest jego wyeliminowanie...”; „Jest to walka z wiatrakami, wszystkim się nie dogodzi, każdy będzie miał jakiś inny problem”; „Ukryty program występuje we wszystkich placówkach resocjalizacyjnych”; „Program ten jest zbyt silnie wtopiony w życie placówki”; „Za murami osadzeni tworzą drugi świat i jest to „nauka życia” dla podopiecznych”; „Nie można wszystkich pogodzić i osiągnąć kompromisu ze względu na sprzeczne cele kadry i przełożonych oraz kadry i osadzonych (kadra ma inne obowiązki),,; „W wielu okolicznościach ukryty program będzie „rodził się do „życia”, ponieważ zawsze będą potrzebne formalne ustalenia, nakazy, cele, przepisy”; „Brakuje czasu na jego wyeliminowanie”; „Ani wychowawca, ani dyrekcja nie są w stanie ogarnąć powinności przeciwdziałania temu zjawisku przy tak dużej liczby osadzonych”; „Będzie tylko gorzej”.

Przeciwdziałanie ukrytemu programowi w zakładach karnych jest trudne, lecz możliwe, na co wskazywała większość respondentów. Ankietowani ukazywali liczne zasady i sposoby przeciwdziałania temu zjawisku w warunkach zakładów karnych, zawierające się we współzależnych sferach oddziaływań. Ilustruje je tab.6.

Tab. 6. Sposoby przeciwdziałania przejawom ukrytego programu w zakładach karnych

l.p.	Sfera oddziaływań	Proponowane zasady i sposoby przeciwdziałania ukrytemu programowi
	PERMANENTNE DOSKONALENIE ZAWODOWE	podejmowanie szkoleń kadry z zakresu nauk pedagogicznych i nauk społecznych; doskonalenie umiejętności psychospołecznych kadry stosowania reguł komunikowania się, negocjowania i rozwiązywania konfliktów; doskonalenie metod pracy („ważna jest elastyczność pedagogiczna, wyrażająca się nieuznawaniem, że wypracowana metoda jest jedyna”); podejmowanie zabiegów służących uzyskiwaniu autorytetu nieformalnego kadry, zastępującego dominujący autorytet formalny.

	ORIENTACJA NA PODMIOTOWOŚĆ PODOPIECZNYCH	dostrzeganie podmiotowe osadzonych i skazanych: ich indywidualności; odmiennych doświadczeń życiowych; ich walorów; możliwości i prawa do samodzielnego działania; poczucia godności osobistej; kształtowanie u osadzonych i skazanych umiejętności decydowania, radzenia sobie w trudnych sytuacjach; wdrażanie u skazanych woli współdziałania i umiejętności zachowania pozytywnych interpersonalnych relacji poprzez np. zbiorowe zajęcia kulturalno-oświatowe, organizację turniejów i zdrową rywalizację konkursową.
	ODBIUROKRATYZOWANIE DZIAŁAŃ	poszukiwanie faktycznych, a nie tylko formalnych przyczyn i rozwiązań problemów („nastawiać się na jakość, a nie na ilość”); przyjmowanie jako priorytet, że skazany to przede wszystkim człowiek w niespecyficznym sytuacji życiowej, a dokumenty, sprawozdania, wskaźniki są na drugim miejscu; ukierunkowywanie działalności personelu na pracę z osadzonymi, a nie na realizację zadań związanych z biurokracją; odciążanie kadry kierowniczej i pracowniczej od nadmiaru biurokratycznych, papierkowych powinności.
	WZROST PROFESJONALIZMU I ZAWODOWYCH KOMPETENCJI KADRY	kładzenie nacisku na merytoryczną jakość prowadzonych oddziaływań; umiejętne i zróżnicowane wykorzystywanie sankcji wychowawczych („karać adekwatnie do popełnionego czynu, ale również odpowiednio nagradzać”); stosowanie przez funkcjonariuszy właściwej, kulturalnej formy odnoszenia się do podwładnych; podejmowanie prób poszukiwania wzajemnego rozumienia się: wychowawca – osadzony, podwładny – przełożony; przedstawianie podopiecznym swoich racji z argumentacją; indywidualne i rozsądne podchodzenie do skazanych; umiejętnie i skutecznie przeciwstawianie się podkulturze przestępczej – przewycięzanie drugiego życia podwładnych; konsekwentne egzekwowanie zarówno praw jak i obowiązków osadzonych, podobnie jak innych obywateli.
	DOSKONALENIE WŁAŚCIWOŚCI CHARAKTERU KADRY	wysoka motywacja i zaangażowanie kadry w realizacji procesu resocjalizacyjnego; szczerze i rzetelnie wykonywanie przez kadre swoich obowiązków; działanie kadry zgodne z misją, wizją, statutem i regulaminem zakładu; wykazywanie właściwej postawy moralnej, zgodności słów z czynami, wiarygodności, uczciwości, prawdomówność.

Tadeusz Wolan

DOSKONALE- NIE PROCESU ZARZĄDZANIA I KIEROWANIA ZAKŁADEM	opracowanie jasnych i przejrzystych procedur postępowania („należy zmienić podejścia przełożonych”, „zmienić myślenie „góry”, „wprowadzić jasne klarowne zasady”); wdrożenie zmian organizacyjnych usprawniających proces zarządzania i kierowania placówką, w tym: - wznowienie dozoru ochronnego - liczenie się ze zdaniem innych („rozważanie i uwzględnianie prze kadrę zarządzającą postulatów kierowanych do „góry”); - modyfikowanie przepisów i zachowań; wzmacnianie etatowe, zwiększanie obsady kadry oraz odpowiednio wykwalifikowanego personelu; zmniejszenie grup wychowawczych przypadających na jednego pedagoga („należy zmniejszyć zaludnienie w jednostkach”); obciążanie kosztami administracyjnymi bezzasadnych skarg osadzonych.
UDOSKONALENIA ORGANIZACYJNE BAZY MATERIAL- NEJ	poprawianie infrastruktury zakładów („Ciężko jest przeciwdziałać ukrytemu programowi, gdy brakuje środków finansowych i chęci zmiany”); zwiększanie nakładów finansowych w celu poprawy organizacji form spędzania wolnego czasu przez osadzonych i skazanych.
JAWNOŚĆ IN- FORMACYJNA DOTYCZĄCA PRZEJAWÓW UKRYTEGO PRO- GRAMU	publicznie wskazywanie i analizowanie niedoskonałości pracy zakładu; uwidacznianie negatywów związanych z identyfikowaniem się pracowników z ukrytym programem; konkretne przedstawianie kadrze przejawów ukrytego programu, podkreślanie i piętnowanie na forum zakładu negatywnych jego skutków; określanie i podejmowanie zadań związanych z ograniczeniem szkodliwego wpływu tego zjawiska na skuteczność pracy resocjalizacyjnej.

Bibliografia

- Babiuch M.E. (1989), *Ukryty program szkoły – Informacje ogólne n t. zajęć fakultatywnych w semestrze zimowym 1989 – kursie 103 na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego*.
- Bortnowski S., (1999), *Ukryty program reformy szkolnej*. Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Spółka Akcyjna, Warszawa.
- Dudzikowa M., (2001), *Mit o szkole jako miejscu wszechstronnego rozwoju ucznia*, „Impuls” 2001, Kraków.
- Jackson Ph. (1968), *Life in classrooms*, New York.
- Janowski A. (2005), *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Konarzewski K. (1998a), *Problemy i schematy*, Oficyna Wydawnicza Akademos, Warszawa.
- Konarzewski K. (1998b), *Rola ucznia. Rola nauczyciela*. Programy szkolne, w: K. Konarzewski (red.) *Szkola. Sztuka nauczania*, WSiP, Warszawa.

- Kozłowski W. (1999), *Wiedza potoczna o wychowaniu*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 8.
- Martin J. (1983), *What Should We Do with a Hidden Curriculum When We Fin One?*, w: Giroux H., Purpel D. (red.) *The Hidden Curriculum and Moral Education*, Berkely Mc Cutchan.
- Obidniak D. (1998), *Program szkoły – czym jest, komu i czemu służy?* *Nowa Szkoła. Skuteczne zarządzanie w praktyce*, Warszawa.
- Pryszmont-Ciesielska M. (2010), *Ukryty program edukacji akademickiej*, Wrocław.
- Sawicka-Wilgusiak S. (1997), *Program ukryty*, „Nowa Szkoła”, nr 6.
- Wolan T. (2001), *Ukryty program w placówkach edukacyjnych*, „Gazeta Uniwersytecka” nr 7(86).
- Wolan T. (2002), *Ukryty program*, „Nowe w Szkole” nr 5(49).
- Wolan T. (2005), *Diagnoza edukacyjna w ukrytym programie szkół wyższych*, w: *Polski system edukacyjny po reformie 1999 roku. Stan, perspektywy, zagrożenia*, t. 2 (red. nauk.): Z. Andrzejczak, L. Kacprzak, K. Pająk, Poznań – Warszawa.
- Wolan T. (2008), *Nauczyciel jako wychowanca i współtwórca przemian w edukacji*, B.W i U. „Kontrakt” Chorzów, Radom: Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy. Wyd. II poprawione.
- Wolan T. (2012), *Dociekania nad ukrytym programem w oddziaływaniu resocjalizacyjnym (diagnoza wstępna)*, w: (red.) A. Stankowski. *Wspomaganie rozwoju. Konteksty edukacyjne – rewalidacyjne – resocjalizacyjne*, Rużomberok, Wyd. Verbum.
- Wolan T. (2013), *Kadra resocjalizacyjno-wychowawcza w procesie edukacyjnej zmiany*, Radom, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, s. 284.
- Zakłady karne w Polsce [Tryb dostępu:] http://pl.wikipedia.org/wiki/Zak%C5%82ady_karne_w_Polsce [Data dostępu:] 26 marca 2015.
- Żłobicki W. (2002), *Ukryty program w edukacji, Między wiedzą a manipulacją*, Oficyna Wydawnicza, Kraków.